

СИНТАКСИЧНІ НОРМИ НІМЕЦЬКИХ ВІРШОВАНИХ ТЕКСТІВ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (XII – XIII ст.)

Ходаковська Н. Г.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена розвитку синтаксичних норм німецьких віршованих текстів у середньовісньонімецький період. У ній розглянуто розвиток і важливі зміни, які відбувалися в синтаксисі німецької поезії в епоху Середньовіччя. Синтаксична будова речень у німецьких віршованих текстах у цей період розвинута ще слабо, але в статті представлено на прикладі німецьких віршованих текстів XII – XIII ст. виникнення та розвиток синтаксичних норм.

Ключові слова: середньовісньонімецький період, німецький віршований текст, синтаксис, синтаксична норма

The article is devoted to the progress to syntactical rules of German poetry texts in Middle High German period. It discusses the development and the important changes that have occurred in the syntax of German poetry in the Middle Ages. The syntactic structure of sentences in German poetic texts in this period is poorly developed, but the article presents an example of German poetry texts XII – XIII the emergence and development of syntactic rules.

Key words: Middle High German period, German poetic text, syntax, syntactic rule.

Мова художньої літератури завжди викликала особливий інтерес у мовознавців. Цей інтерес визначається не лише тими новими якостями, яких набуває мова як матеріал словесного мистецтва, але і тим, що в мові художньої літератури розкриваються різні тенденції розвитку, тут виникають нові властивості мовних елементів, які потім закріплюються в літературній мові; мова художньої літератури визначає напрям розвитку літературної мови, його творчі можливості. Тільки в поезії мова розкриває свої можливості. Середньовісньонімецький період – це період розквіту феодалізму. У XII ст. в Німеччині вперше виникає світська література німецькою мовою, зафіксована в писемній формі, яка слугувала культурним інтересам німецької феодальної аристократії. Виявленням нової ідеології була в той час лицарська література. Важливими жанрами лицарської поезії є лицарська лірика, героїчний епос, віршований лицарський роман.

Не викликає сумніву, що питання, які стосуються синтаксичних норм віршованих текстів, залишаються важливими і актуальними. Це дослідження проводилося під кутом зору синтаксису середньовісньонімецького періоду та у зв'язку з розглядом специфіки мови поезії як особливої функціонально-стильової єдності, теоретичною базою статті слугували праці вітчизняних і зарубіжних лінгвістів у сфері синтаксису німецької мови В. В. Левицького, В. Г. Адмоні, М. М. Гухман, О. І. Москальської, Н. І. Філічевої, Е. Різель, Н. Wunderlich, О. Behagel, J. Ries, W. Porzig та ін. Синтаксис віршованих текстів досліджували у своїх працях В. М. Жирмунський, М. Л. Гаспаров, Т. В. Скулачева, М. Г. Тарлинська та вважали, що ритм і синтаксис є важливими складниками в дослідженні поетичного тексту.

Мета нашої розвідки полягає у виявленні і характеристиці синтаксичних норм німецьких віршованих текстів XII – XIII ст.

Для досягнення цієї мети необхідно розв'язати такі **завдання**: визначити правила побудови і особливості синтаксичних конструкцій в епоху Середньовіччя; простежити зміни, що відбувалися в розвитку синтаксису німецьких віршованих текстів XII – XIII ст.

Синтаксичні норми – це загальноприйняті правила побудови синтаксичних конструкцій, які вивчає синтаксис. Синтаксичні норми регулюють порядок слів у реченні, узгодження підмета і присудка, будову простих речень з однорідними членами, дієприкметникові і дієприслівникові зв'язки частин складного речення.

Використання німецької мови у різних функціональних сферах у XII-XIII ст. слугувало стимулом для розвитку структури речення і поповненню лексичного складу мови. Синтаксичні процеси, що відбувалися у XII-XIII ст., визначалися головним чином перебудовою в структурі речення. Це стосується насамперед більш чіткого розмежування пара- і гіпотаксису, розвитку гіпотактичних комплексів, пов'язаних зі становленням системи підрядних союзів і з оформленням специфічного порядку слів підрядного речення, формування в різних типах речення "рамкової" конструкції. Виникають і деякі нові тенденції в оформленні атрибутивних груп (уживання артикля і позиція означення). Для більшості німецьких віршованих текстів характерне варіативне використання старих і нових синтаксичних конструкцій.

Варто зосередити увагу на тому, що порядок слів у середньовісній німецькій мові залишався вільним. Нормою для цього періоду є двоскладні речення. Найбільш чітка тенденція стосовно норм порядку слів простежується в простому самостійному реченні, де відмінюване дієслово посідає друге місце. Присудок, виражений дієсловом, стоїть, як правило, на другому місці, але в деяких випадках може займати перше або інше місце. Особливо часто присудок пересувається з другого місця на останнє у віршованих текстах, що зумовлене особливостями віршованого твору й уживанням кінцевої рими [2, с. 155]. Перше місце при цьому посідає підмет або слова типу *dô* (там), *dâ* (тоді), *sô*, *nû* (так), *ez* (у безособових реченнях). *Dô* як з'єднувальний і замісний елемент поширений у доликарській поезії, пізніше він зберігається як з'єднувальний елемент і як зачин речення. Традиційні зачини з *dô*, *dâ*, *sô* часто вживані в "Пісні про Нібелунгів": "*Dô wohs in Nid/erlanden \ eins edeln kuniges chint / Dô het er solhiv wnd /er\ mit sin /er\ hant getan / Dô hiez sin vat/er\ ?Sigemvnt? chunden sinen man*", "*dâ zen Bvrgonden so was ir lant genant, da sahen churzewile beidiv wip vò ovch die man, / Dâ sazen schone frowe naht uò tac*", "*sô sp/ra\ch der kunic Sigemvnt daz mir wol geseit, / sô sp/ra\ch von Tronege Hagene daz hat er getan*" [6].

Так само подібні зачини трапляються в поетичному творі "Парціфаль" Вольфрама фон Ешенбах: "*dô was er vrâgens mit ermant / dô schuofen si aber die hêrsten / nu solt ich schrîen wâfen / so ist werder prîs dâ niht verschart. / dâ füere ein langez mære mîte. / nu hært dirre âventiure site. / nu lât mîn eines wesen drî,*" [11]. Бланка Хорачек відзначає також у цьому творі наявність інверсії, наприклад: "*Sus fuor der muotes rîche / in die stat behagenliche*", "*und guoter videlære drî*", "*nu sage mir ûf die triwe dîn*", "*frouwe, ez ist ein degen fier*" [4, с. 283]. Випадки порушення порядку слів помітно частішають в емоційних повідомленнях та при виокремленні важливого у змісті поетичного твору. Таким чином, порушення порядку слів свідчить про естетичну і змістову функції поетичної мови Вольфрама фон Ешенбах.

У середньовісній німецькій мові період уже існував чіткий розподіл речень на прості і складні, але відсутність коми не давала можливості створювати складні поширені речення. Замість ком використовували косі лінії, які слугували розподільниками, наприклад, у "Пісні про Нібелунгів": "*Dô stuonden in den venstern / diu minneclîchen kint. Ir schif mit dem segele / daz ruorte ein hôher wint.stolzen hergesellen / die sâzen ûf den Rînô sprach der künec Gunther: / wer sol nu schifmeister sîn?*" [6].

Потрібно зазначити також, що у семантиці і структурі складного речення в даний період спостерігається ряд особливостей. Не завжди чітким було розмежування між сурядністю і підрядністю, не сформувалися групи сурядних і підрядних сполучників. Більшість сполучників вживається в обох типах речень, невизначеною була межа між сполучниками і прислівниками. Підрядне речення не отримало чіткого фіксованого порядку слів. У складносурядному реченні використовуються такі сполучники: *und(e)*, *ande*, *inde* ("і"), *ouch*, *och* ("також") (єднальні сполучники); *oder*; *alde* ("або"), *noch*, *weder* (розділові сполучники); *aber*; *doch*, *iedoch*, *sunder* (*sonder*), *wan* ("однак") (протиставні сполучники). Наприклад: "*dô hiez ouch er bereiten sich / (sus wert diu âventiure mich) / si wâren lang unde breit, und reichten vaste unz ûf die hant, / êren unde triuten kunden sin mit werdekeit. / Gebiet ir, sô ist ez wâr: / diu künegîn von Wâleis / gesprochen hete ze Kanvoleis / einen turney alsô gezilt*" [11].

До сурядних сполучників з каузальним значенням відносяться сполучники *wande* й *wan*, значення яких відповідає *denn*. Наприклад: “**wan** verlaet mich immer jâmers kraft,” “**wan** daz ich schilt von ir gewan, ez wær noch anders ungetân,” “doch fuor er dan al eine, **wan** zwei junchêrrelîn,” “**wan** einer bin ich unbereit dienstlicher triuwe,” “**wand** er ist alrêst geborn” [Парціфаль]. Основним сполучником, що оформляє підрядний зв’язок, виступає сполучник *daz*, який утворює різні підрядні речення [2, с. 157]. Наприклад: “*Diu frouwe dô begunde, / daz si dâ vor niht kunde,*”, “*daz hemde von der brust si brach*” [11].

Смність речення в середньовісній німецькій мові залежала від жанру і тематики пам’ятки, а також від індивідуального стилю поета. Це стосується як складного, так і простого речення. Надзвичайно короткими речення бувають у ліричних віршованих текстах, особливо в безіменній ліриці. Наприклад, у пісні невідомого поета XII ст. “*Dû bist mîn ich bin dîn: / des solt dû gewis sîn. / dû bist beslozen / in mînem herzen: / verlorn ist daz sluzzelîn: / dû muost immer drinne sîn*” [8, с. 12].

Короткі речення характерні також для поеми Хартмана фон Ауе “Ерек”: “*Diz was Êrecke leit: / wan er vorhte die gewonheit, / er solde in ûz getriben hân, / als im vor was getân. / daz phert er ze stete bant: / dar ûf leite er sîn gewant*” [5].

Подібні речення притаманні і поемі “Парціфаль”. Наприклад: “*disiu mæc sagt ir ein garzûn. / alsus sprach diu kûnegîn. / Den garzûn si des vrâgen bat. / vil schilde sach er schînen. / die hellen pinsînen / mit krache vor im gâben dôz. / Hie hât mangen Bertûn roys Utrebandragûn*” [11].

Але значно частіше в середньовісній німецькій мові переважають прості речення більш значного обсягу. Це досягається шляхом використання різних форм сурядності і підрядності. Наприклад, у поемі Хартмана фон Ауе “Ерек”: “*als diz Erec esach, nû bewegeete sritters smerze sô sêre sîn herze daz er bi in ê waere erslagen ê er inz haete vertragen und daz ez an sîner varwe scheinn*” [5]. У “Пісні про Нібелунгів” одне просте речення охоплює три вірша “*An einem pfînxtmorgen sach man fûre gân, / gekleidet wînnecliche, vil manegen kûenen man, / fûnf tûsent oder mêre, dâ zer hôchgêzû*” [6].

У поемі “Ерек” сім віршів охоплює одне підрядне речення: “*... ê daz si über die heide / verre in allen gâhen / zuo rîten sâhen / einen ritter selbedritten, / vôr ein getwerch, dâ enmitten / eine juncvrouwen gemeit, / schoene und wol gekleit*” [5].

Важливими засобами розширення меж простого речення є інфінітивні і дієприкметникові конструкції, однорідні і відокремлені члени речення. Але особливу роль має одночасне вживання в реченні різних другорядних членів – додаткових підрядних, означальних підрядних, обставинних речень часу, умови, допустових, причини, мети [2, с. 157–158]. Наприклад: “*Nû beginnet er iu diuten ein rede, / die er geschriben vant*” (означальне підрядне) [9, с. 54]. Як сполучники могли використовуватися й відносні прислівники: *dâ* “там, де”, *dar* “туди, куди”, *dannen* “звідки”, *wâ* “де”, *wannen* “коли” [2, с. 157–158], наприклад: “*Dâ (dort wo) ich ie mit vorhten bat, / dâ (dort) wil ich nu gebieten*” [9, с. 54]. “*Swenne (immer dann, wenn) aber si mîn ouge an siht, / seht sô tagt ez in dem herzen mîn*”, “*Unser bluome der muoz vallen, / sô (wenn (in dem Moment wenn)) er aller grûenest waenet sîn*” [9, с. 55], “*Dô (als) diu marcgravinne / die boteschaft vernam, / ein teil was ir leide*” (обставинні речення часу) [9, с. 56], “*Dem sint wir holt, / ob (wenn) erz mit triuwen tuot*” (обставина умови), “*Daz die ringe von den knien zerstuben / swie (obgleich) si waeren îserîn*” (обставина допустовості) [9, с. 56]. Таким чином, середньовісній німецькій синтаксис мав розвинену систему сполучників. Варто зосередити увагу на багатозначності сполучників та на тому, що значення багатьох із них відрізнялося від значення відповідних їм сучасних форм.

Поширеною в середньовісній німецькій мові була парентеза (вставна конструкція). У середину основного речення вводяться елементи, не пов’язані з ним синтаксично (вставні і вставлені слова, словосполучення і речення) [3, с. 445]. Наприклад: “*mir hât mîn amme des verjehen (in einem zorne ist daz geschehen) daz ich vunden bin*”, “*ich sol und muoz mich nieten nôt und angst (daz ist recht) als ein ellender kneht*” [1, с. 95].

Заслуговує на увагу також розмаїтість форм речення цього періоду, а саме – широке використання бездієслівних речень. Вони будуються іноді як двоскладні речення з предикативом за відсутності дієслова-зв'язки, але спираються на сусідні паралельно побудовані речення, в яких є дієслівна зв'язка. Наприклад: “(alsô wart der dritte var, / von golde ûze und innen gar), derûf ein mouwe sobelîn diu niht bezzer enmochte sîn” [5].

Важливим складником становлення синтаксичної норми цього періоду є процеси в структурі субстантивних словосполучень. З іменником регулярно вживається артикль, “*du wonest mir in dem muote / die naht und ouch den tac*”, “*Der kleinen vogelline sanc / Zergangen ist der winter lanc*”, “*An der heide üebent si ir schin. / Der wirt vil manic herze fro*” [8, с. 14]. Це спричинює зміни в структурі атрибутивних словосполучень: основним у граматичних конструкціях є перенос з закінчення на артикль, у зв'язку із цим обмежується вживання сильних форм прикметника.

Стосовно до визначального слова означення в атрибутивних словосполученнях може стояти у пре- і постпозиції. Короткі форми прикметника поширені в поезії і є стилістично нейтральними. У лицарській поезії використання атрибутивних конструкцій з постпозитивним означенням було більш поміркованим, ніж в епічних творах долицарської пори. Проте у Вольфрама фон Ешенбаха подібна синтаксична конструкція представлена досить широко, наприклад: “*der degen balt, der degen snel, der degen wol geboren, der degen wert, der helt küene, ein riter kluoc, wapen rôd, die vrouwen wol getan*” але й “*scharpher strît, stille dagen, dem küenen manne, den kluogen meisterknappen, der stolze küene von Arragûn, groz wîp*” [11]. Іноді пост- і препозиція об'єднуються в одну конструкцію “*der stolze degen junc, der wise degen hêre*” [11].

Характеризуючи синтаксичні процеси, що відбувалися в німецьких віршованих текстах XII-XIII ст., відзначають деякі жанрово-стилістичні розмежування, пов'язані з розподілом окремих синтаксичних конструкцій за текстами. Диференціація торкається відносної частотності гіпо- і паратаксису і продуктивності окремих семантичних і структурних типів підрядних речень.

У поезії на синтаксичні явища “нашаровувалися” особливості поетичної форми як модифікатори. Важливо підкреслити значну хронологічну протяжність періоду розвитку художньої літератури Високого середньовіччя, що охоплювала майже два століття. Тому різниця в синтаксисі між мовою долицарської і лицарської поезії ґрунтується не тільки на різноманітності відповідних літературних традицій, але й на хронологічних розбіжностях, пов'язаних з окремими етапами в розвитку синтаксичної будови німецької мови [1, с. 111].

Докуртуазна епічна поезія характеризується наявністю простого мало поширеного речення, відносною продуктивністю паратаксису, а також анафоричним типом зв'язку речень. У лицарській поезії простежується поступове посилення ролі гіпотаксису. Збільшується також різноманітність структурно-семантичних типів підрядних речень, що використовуються в німецьких віршованих текстах. У складних синтаксичних конструкціях любовної лицарської лірики Дітмара фон Айста, Дер фон Кюренберга, Генріха VI Гогенштауфена переважає паратаксис, наприклад: “*und ich im sîn gevidere mit golde wol bewant, / er huop sich ûf vil hôhe und floug in anderiu lant*”, “*er fuorte an sînem fuoze sîdîne riemen, / und was im sîn gevidere alrôt guldin*” [8, с. 12], “*Ez stuont ein frouwe alleine / und warte über heide / und warte ir liebes,*” [10, с. 12]. А в гіпотактичних конструкціях представлені прості типи зв'язку за допомогою *nû, daz, des*, наприклад: “*nu merket wiech daz meine: als edelez gesteine, / swâ man daz leit in daz golf*” [8, с. 14], “*des gehazze got den dinen lip! / jô enwas ich niht ein eber wilde, sô sprach das wîp*” [7], “*ein vogellin sô wol getan, daz ist der linden an daz zwî gegân*” [8, с. 14].

Отже, у цій статті ми намагалися встановити та охарактеризувати синтаксичні норми віршованих текстів періоду Середньовіччя. Підбиваючи підсумок, можна зробити висновок, що в епоху Середньовіччя синтаксичні норми німецької поезії ще не становили цілісної нормативної структури. Для віршованих текстів цього періоду була актуальною варіативність використання старих і нових синтаксичних конструкцій, посилюється тенденція до двочленного

речення, присудок при інверсії підмета переноситься на початок речення, при цьому використовуються прислівники *dō (da)*, *ni (nun)*, порядок слів характеризується відносно більшою свободою. Обсяг речень під впливом індивідуального стилю автора, жанру і тематики віршованого тексту зазнає значних коливань, і це стосується як простих, так і складних речень. Проте потрібно визнати, що середньовісньонімецький період вніс значні зміни в розвиток синтаксису німецької мови, і це слугувало виявленню рис, що стали характерними для сучасної німецької мови.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в характеристиці стилістичних можливостей синтаксичних конструкцій цього періоду.

Література

1. Адмони В. Г. Исторический синтаксис немецкого языка / Владимир Григорьевич Адмони. – М. : Высшая школа, 1963. – 335 с.
2. Левицький В. В. Історія німецької мови : посібник для студентів вищих навчальних закладів [Текст] / Віктор Васильович Левицький. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2007. – 216 с.
3. Стилістика української мови : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько. 2-ге вид., випр. – К. : Вища школа, 2005. – 462 с.
4. Horacek В. Kustprinzipien der Satzgestaltung. Studien zu einer inhaltsbezogenen Syntax der deutschen Dichtersprache / Blanka Horacek. – Wien : Böhlau, 1964. – 300 S.

Джерела ілюстративного матеріалу

5. Aue von Hartmann Erek. Mittelhochdeutscher Text und Übertragung von Thomas Cramer. – Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 1972. – 454 S.
6. Das Nibelungenlied. Die wichtigsten Handlungselemente im Werk. – Brno : Masarykova univerzita, 2011. – 187 S.
7. Die Deutsche Gedichtbibliothek. Sprüche und Gedichte von Der von Kurenberg [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gedichte.xbib.de/K%FCrenberg_gedicht
8. Ein Pfad durchs Unermessliche. Hundert deutsche Gedichte (750-1950). – Ins Ukrainische übertragen von Igor Kaczurowskyj. – Paris, Lviv, Zwickau : “ZERNA”, 2000. – 207 S.
9. Mittelhochdeutsch. Arbeitsgrundlagen. Institut für Germanistik. Vergleichende Literatur-und Kulturwissenschaft. – 2009. – 70 S.
10. Moser H., Tervooren H. Des Minnesangs Frühling / Hugo Moser, Helmut Tervooren. – 38., erneut revidierte Auflage. – Stuttgart : Hirzel, 1988. – 59 S.
11. Parzival. Buch I., II [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/13Jh/Wolfram/wol_pa01.html